

מקדש לחברות «ענג-שבת»
ולאביהן מיסדן ח. נ. ביאליק

צמחי הבשם במנהגים הדתיים של עדותינו השונות בא"י ובחו"ל.

בני ישראל אשר גדלו על הרי הבשמים ובתוך ריחות השדות אשר בארץ הריחות (והבשמים) ⁽¹⁾ קלטו מהריחות ההם אל תוך חלקי מוחם הקשורים בעזרת עצביהם אל דפנות הנחירים, וחלקי המוח הללו הלכו והתפתחו על ידם וגברו והשפיעו מכחם המברך גם על חלקי מוח אחרים הקשורים אתם, ובאופן כזה השפיעו צמחי הבשם המרובים בארץ על רוחו ועל עצם גופו של הפרט ושל הכלל בישראל ⁽²⁾. ובבוא אדם מישאל לצקת לפני חברו ולפני יוצרו מצקון לחש נפשו היתה שיחתו בהכרח שיחות ריחות ובשמים, וככל אשר השיחה נבעה ממעמקי נפש יותר פנימיים כן היו הריחות והבשמים עולים אֶתה משם יותר, ויוצאים וגכנסים לתוך עמקי נפש חברו ונוגעים שם בהמון גימין טמירות ומעוררים בהן המון זכרונות עמוקים והרגשות נפשיות. כי על-כן היתה שיחת הדוד והדודה ב«שיר השירים» שיחת ריחות ובשמים ⁽³⁾. במאה ושבעה עשר הפסוקים שב«שיר השירים» הולכים הריחות וצמחי-הבשם וחוזרים כחמשים פעם ויותר כי על-כן היו בני-

(1) הגורמים האקלימיים גרמו לה לארץ-ישראל את ריחותיה ובשמיה. השמש שופעת לה ולצמחיה ב«ימות-חממה» שפע חם ואור, והללו מקטירים כנגדה ריחות ובשמים, כי ענני הבשם מגנים על הצמחים מקנני השמש הלוהטות ומאורם הרב, וירבו צמחי הבשם בארץ, ותהי הארץ לבני ה לערש מקושרת ריחות ובשמים.

(2) כמובן שהיתה דרושה הכשרה גופנית ונפשית לעם בשביל לקבל את אותן ההשפעות של ריחות הבשם, וכן של שאר טגלות הארץ, ולעכלם לכחות גופניים ורוחניים. כך יש להבין גם את דבר גדול אישים מאנשי השם בהשפעת סביבתם. —אף כי רבים ושונים גדלו באותה הסביבה, אלא שאותה ההכשרה הנפשית, ולפעמים גם הגופנית, חסרה להם לקבלת כל השפעת התנאים ההם ולעכולם.

(3) מבני עמי המערב אומרים: "Say it with flowers" «הגידה בפרחים»; ובני-ישראל היו משותחים שיחות נפשיותהם בריחות בשם.

וכן «שפתותיו שושנים» לריח, ולא אך למראה, ורבים מהחוקרים האירופיים בקשו לראות ב«שפתותיו שושנים» את צבע ה«שושנה», וזה שושה היא לדעתם אך ה-Lilie הלבנה, ויתמהו ושפתותיו שושנים של הדוד «נוספות מור עובר» (וגם לחייו «כערוגת הבשם»).

ישראל נוטים כל-כך להשאל לבניהם שמות משמות צמחי הבשם⁴, וכי על-כן היו מקטירים פעמים ביום ליצר התבל ומלואה בפטום הקטרת אשר אין לעשות כמתכנתו, והמה יצרו את הבטוי «ריח ניוח»-ריח משיב נפש למנוחתה-אשר אין דומה לו בשפת שום אומה ולשון שהכרתי, כי על כן לא יתורגם המבטא הזה כראוי בתרגומי התנ"ך השונים, והריח היה להם לאחד משלשת הדברים המשיבים את רוחו של אדם⁵, והיו מגמרים את כליהם⁶, והיו מברכים איש את רעהו בסעודה בברכת «יבושם לך», והיו מברכים אחרי הסעודה על המוגמר, ועתידים בחורי ישראל שיתנו ריח טוב כלבנון⁷, וכל הנשמה תהלל יה על הריחו⁸.

עברו דורות ודורי דורות, ואבות מסרו לבניהם ובניהם לבני בניהם מלשד מוחם ומכחותיהם, כחות הגוף וכחות הנפש, וכחות הריחות והבשמים האצורים בנפשם, וכן כחות האור אשר ספגו לנפשם בארץ זו, ויחד אתם עברו הגעגועים לאור ולבשמים בירושה גם הם לעדות השונות של בני ישראל בכל מקום שהן-ברב או במעט.

בני העדה האשכנזית בארצות גלותיהם, אשר צמחי הבשם פחותים שם, שמרו בנפשם את זכרונות הבשמים ואת הגעגועים אליהם פחות מאשר בני עדות אחרות, כגון העדה הספרדית, התימנית, וכן הפרסית, הבוכרית, הקורדית, אשר צמחי הבשם מרובים בארצות מגוריהם יותר.

אולם גם בנפש בני העדה הלזו, בנפש אותם הבנים אשר שמרו בנפשם את הקשרים לרוחם ולמעשיהם הטובים של אבותיהם לא ניתקה נימה זו לחלוטין, ובקדושת רגעי מוצאי שבת, עת תהמה הנפש ביותר, יברכו על האור ויריחו את הבשמים ברטט קדושה⁹, כן יתגעגעו עופות הנדוד בכח התורשה לבד לארצות

Dasselbe bedeutet die Beiräte 74 Anm. Nöldeke (4) beliebte Benennung nach bitteren und dornigen Pflanzen על בני ישראל ביותר היו לא המרים כי אם הריחניים, וכבר העירתי על זה במקום אחר. (5) כדבריהם בברכות בפרק «הרואה» דף ג"ז ב': «שלשה משיבים דעתו של אדם: אלו הן קול מראה וריח». ושלשה אלה הובאו שם על ידי שלשה המרחיבים דעתו של אדם, והללו מפורסמים כעת יותר בקהל אף כי הללו אינם אלא להרחבת הדעת, ואלה השלשה נחשבו ליסודיים, להשבת הדעת.

(6) את בגדיהם, והריחות של הגמור הזה היה מתפשט לרחובות ועולה באף העוברים: «אמר ר' יוחנן המהלך בערבי שבתות בטבריה ובמוצאי שבת בצפורי והריח ריח וכו', מפני שחוקתו אינו עשוי אלא לגמר בו את הכלים» (ברכות נ"ג סוף ע"א). וכנראה שהמנהג של אבותינו לבשם את שלמותיהם היה עתיק, השוה «וריח שלמותיך כריח הלבנון», שיר ד, י"א.

(7) עיין ברכות מ"ג ב'.

(8) שם, ויעז"ש.

(9) ואין דבר אשר ישיב את רוחו של היהודי באבדן הנשמה היתרה לימות החול כאור וכבשמים (ועיין תוספות ביצה ל"ג ב' ד"ה כי הוינו, אשר גם במאכלים טובים וחשובים מתישבת דעתו).

החמות אשר אך הוריהם ראון, ולא הם. כן יתגעגעו בנפשם בני־ישראל בארצות גלותיהם לאור ולריחות הבשם, לאור אשר לא בעיניהם הם ראוהו ולצמחי הבשם אשר לא אפם הריחם.

וערך עצום למעשה הזה, למעשה בפועל, להרחת הבשמים הללו. כי על־ידי כך לא יותן להחלש אותו החלק שבמוח שהיה כל־כך מפותח בישראל. ועם כל הרחה והרחת, וביחוד כשהן נעשות מתוך כונה עצומה (כי המעשה אשר יעשה בכונה כזו פעולתו חזקה ביותר), וביחוד ברגעי המצב שהמוח מסוגל ביותר לקבל השפעה ולהרשם, ברגעי מוצאי־שבת, יש בכח ההרחות האלה לעורר את חלקי המוח הללו שבאו לנו בירושה, לעודדם ולחזקם במדת־מה. יש אשר מעוט שבמעוט של מזון ממין ידוע הכרחי לבעל־חי או לצמח למען יוכלו שאר חלקי המזון להקלט להתעכל ולתת בגוף את כחם. מעוט כזה של ריחות הבשם הכרחי לנפש מבני־ישראל למען לא תתנון חלילה. את המעוט המצער הזה יש לשמור מאד במנהג מוצאי־שבת ב"שמור וזכור", בשמור למען לא יאבד בנפשו זכרון ריחות הבשם וכחם. לצערנו הולך וחלש המנהג היקר הזה בבתי־רבים, וגם באותם הנקראים אינטיילגנטיים, הולך ובטל מתוך בטול של יהירות. ואת נשות ישראל המרבות עוד להחזיק בהדלקת הנרות בערבי שבתות יש לעורר להחזיק גם בהרחת הבשמים בבתיהן לבני משפחתן במוצאי־שבתות, במוצאי־שבתות למצער, וכל המרבה וכו' (10).

ובני־העדות אשר חיו בארצות אשר צמחי הבשם מרובים שם ביותר שמרו בזכרונם יותר וכן במנהגיהם הדתיים יותר את ערגת נפשם לריחות הבשם. הנה כי ירקחלות האשכנזיות מוציא הש"ץ את הקהל בברכתו על הבשמים כברכתו על האור, והקהל אך ראה יראה את המחזה ממקומו ויענה מרחוק אמן, והש"ץ שלהם הוא המריח בשביל כלם.

לא כן בקהלות של העדות המזרחיות (והעדה הספרדית בכלל). בבתי־כנסיות של הקהלות האלה יחלק לרוב השמש לקהל חלקי צמחי הבשם למבוגרים וגם לילדים, ובעת שהחזן מברך על הבשמים יריח כל הקהל, כל אחד בנחיריו הוא (11). גם לנשים יביא השמש מצמחי הבשם לעזרת הנשים, כי הרחת הבשמים היא אצל העדות המזרחיות מן המצוות אשר כל נפש מישראל חייבת בה. ואמנם כן הוא.

(10) משוררנו בטבע ש. טרניחובסקי הואיל להקדיש לרעיתי ולכותב הטורים האלה את שירו על אחד מצמחי הבשם שבאוקרינה, "יבשן" ("התקופה", כ"ג, — לשאיפתנו לנטוע את "גן־הנביאים" ורוז'ל בירושלים). באותו השיר הנפלא, המבוסס על ספור עובדה שבמסרת (שגרשם בפנקסי הקהלה הוליגית) הועלו חשיבות הריח וערכו לעורר זכרונות ורגשות נפשיים אמיצים — מעל לכח השפעתם של הדבור, השירה והנגינה יחיד.

(11) ספרדים אמרו לי בגדוד יפה: "אנו מוציאים כבר כה, אבל אין אנו מוציאים בהרחה".

יש שהשמש יחלק לקהל חלקים מצמחי הבשם אחרי תפלת מעריב, בטרם יבריל הש"ץ, ויש גם מלפני תפלת מעריב וכידוע אין בהם, בצמחי הבשם משום מוקצה, ומותר לקטום את צמחי הבשם חלקים חלקים למען הריחם, מדבריהם בתוספתא שבת פ"ו ט"ו: «מטלטלין עצי בשמים להניף ולהריח בהם וכו' מוללו (בין אצבעותיו להוציא ריחו) ומריח בו וכו'»⁽¹²⁾, כי למזון יחשבו ריחות הבשם בשרא⁽¹³⁾.

בני העדה האשכנזית יכינו להם לרוב את «מיני הבשמים» בתוך קופסה הנקראת בפיהם «אשכנזית» «בשמים-ביקסעל» שהיא מקושטת לרוב, ולפעמים היא של כסף טהור, ויניעו את הקופסה בעת ברכם על הבשמים, ויריחו מן הריחות העולים מתוך הבשמים שבתוך הקופסה; ומיני הבשמים הללו מוכנים שם לכל ימות השנה.

בני העדות המזרחיות יקחו להם לרוב לא בשמים יבשים המוטלים בקופסה, כי אם מצמחי בשם חיים רעננים לחים, ואותם יריחו. ככה היו נוהגים לרוב גם לפני, כפי שנראה בדברים שבתוספתא שצינו לעיל ובביצה ל"ג ב' («וקוטמן ומריח בן».) ואלה הם הצמחים אשר ישתמשו בהם לרוב העדות המזרחיות אשר בארץ-ישראל לבשמים הפיגם⁽¹⁴⁾, הבשמת⁽¹⁵⁾, רוסמאריין⁽¹⁶⁾, הריחן⁽¹⁷⁾, ההרסים,

(12) ועיין ש"ע אר"ח סי' שכ"ב סעיף ה' וסי' תקי"ט סעי' ד'.

(13) באר"ח תקי"א סעי' ד' יש קצת הבדל בנוגע לדין בין הריח ובין המזון הממשי: — «אין עושין מוגמר, דהיינו לפזר בשמים, על הגחלים ביו"ט, בין להריח וכו', אבל אם עושה כדי ליתן ריח טוב לפירות למתקן לאכילה מותר». המג"א מבאר שם הטעם מפני שהמזון אינו שוה לכל נפש ומתקן לאכילה מותר (שוה דומה לנוזן לו צבי ביו"ט כדאיתא פ"א דכתובות ז' א' יעו"ש).

Ruta Chalepensis, L. Ruta graveolens, L. (14)

(15) כך קראתי לגרגרים שבני העדות המזרחיות נוהגים לגדלם בבתיים ובגנותיהם לנוי ולברכת הבשמים, כי עליו ריחניים-בשמיים.

בבבל יקראו לה שְׂדָא (בשין שמאלית) ויש גם מבטאים ודאב, ובתימן יקראו לה שְׂדָא (בשין ימנית). והספרדים קוראים לה רודה, השם רודה מקובל אצל הספרדים בארצות שונות כמו במצרים ובא"י ועוד. במרוקו יאמרו «רוטה» השם רודה-רוטה מקובל בכל בשפות הרומניות ונכנס לתוך שפות רבות אחרות. הנה: ספרדית—רודה; איטלקית, פולנית, רוסית—רוטה; אנגלית Rue; הולנדית—רוואט; שוודית—וינרְוֶט; פורטוגלית—אררודה; גרמנית—Raute; הודית—ארנקה (וגם «סאטורי»); מצרית תקרא פְּנֶדֶב; פרסית מביא לה הח' לָף את השם inspand (Flora III. 319). מפי היהודים הפרסים שמעתי אֶסְפַּנְדִּי וְאֶסְפַּנְדִּי וגם צֶפֶן; היהודים הספרדים קוראים בשם רודה-רוטה לצמח לא רק באותן הארצות שבני הארץ קוראים לו כך אלא יש גם בארצות שבני הארץ קוראים לה אחרת, אולם בארם-צובה יקראו לה גם היהודים הספרדים ודביה כשמה שם בערבית, וכמעט שלא ידעו «רודה» מה היא.

(16) כך הוא הלעז בש"ע אר"ח רט"ו ז'. הספרדים קוראים לו ספגולית «רומרן»: הש"ע מביא את הדעה (שם) שהוא הסימלאק שבברכות מ"ג, ריש ע"ב, ב' ורש"י והערות מפרשים את הסימלאק שהוא הוא היסמין, ועיין בערוך בערך «כספן» (ובמזרח גליציה ידעתי שם משפחה יהודית בשם רוזמארין, על שם הצמח הריחני הלזה, אשר במקומות רבים יריחוהו במוצ"ש ובהודמוניות אחרות). שמו המדעי של הצמח הזה הוא Rosmarinus officinalis, L. היהודים המוגרבים יש קוראים לו «אָרִי». את השם הזה הביאו אתם מן מרוקו (קנה בִּלְנֶקָה).

(17) Ocimum Basilicum L. בערבית יקראו לו ריתן (בחריק). בעברית נקרא לו ריחן (בצירי), ועל משקל יתן. בא"י גרילים לגדל שני מיני ריחן אחד שעליו גרולים והשני שעליו קטנים

האזוב, ובתימן גם העבוטראן¹⁸, ולפעמים גם צמחי בשם אחרים. בפרס, באותם המקומות שהחרף קר שם, ושאינו או קשה להשיג שם צמחי בשם לחים בחרף, ייבשו מצמחי הבשם בקיץ, ישימום בתוך שק של בד, ובמוצאי שבתות שבחרף ישפשופו את שק הבר והריחות יעלו מתוכו.

והעדות המזרחיות אינן מסתפקות בהרחת הבשמים של מוצאי־שבת בלבד, אלא מריחין גם בלילות שבת וביום השבת, גם בבית וגם בבית־הכנסת¹⁹, כך בירושלים וכך בארצות מגוריהם בגלותם. בבית־הכנסת יכין בכלל השמש את את צמחי הבשם²⁰; בבית—האשה לרוב. בשוב הבעל מבית־הכנסת יברך על הבשמים עוד לפני הקדוש ועקרת הבית והילדים מריחים גם הם.

בטהרן וכן במקומות רבים אחרים בפרס ירבו לקחת למוצאי־שבת מירד, וביחוד פירות כגון חבושים, תפוחים וביותר נורנג'ס²¹. כן במוצ"ש וכן בליל־שבת, ומקובל אצלם לקשט את השלחן בליל השבת בפירות ומברכים עליהם «הנותן ריח טוב בפירות».

הספרדיות יש שהן שמות לכבוד שבת מצמחי הבשם גם בתוך שעו ראשן: את ה"רודה" ה"רומירה" ואת פרחי הקלאווניה (הצפרנית)²². והתימנים יש אוהבים לשים פירות הדודאים בבגדיהם לבשמים, והשוה למנהג שהיו נוהגים אבותינו לגמר את כליהם (את בגדיהם) בערבי שבתות בטבריה ובמוצאי־שבתות בצפרי עד שהריחות היו עולים ברחובות (עיין ברכות מ"ג א').

יותר, התימנים קוראים לאותו הריחן שעליו קטנים בשם רומיה. ומענין שאת השם של הצמח הריחני הזה השאלו התימנים גם לשם אשה, ועיין לעיל בהערה 4 ובגוף המאמר שם, והשוה גם לשם המשפחה רומזארין. יש מהספרדים המדקדים הפוסלים את הריחן ואינם מברכים עליו בגלל זה שמרי הנוצרים כשהם מסתובבים על בתי מאמיניהם להיות עליהם מים מזים עליהם בענפי הריחן.

18) זהו הצמח *Teucrium Polium L.* השכיח גם אצלנו ואשר Post הביא לו ב-Flora שלו את השם הערבי *bueitran* ורגילות האנגרמות בשמות הערביים של הצמחים מארץ לארץ ויש גם ממחוז למחוז ומשבט לשבט ומפלחים לבדואים, ובמאמרי "חדושים בשמות הערבים של צמחי א"י", ספר השנה א', תמצא כמה וכמה דוגמאות כאלה. בא"י מפורסם שם הצמח הזה בערבית ג'עדה, ויש מקומות קוראים לו דע'ה (באנגרמה כנ"ל).

19) וכן נוהגים להריח בליל ששי גם מהרביים שבפלגיה. ומחסדיהם יש מבארים את הרחת הבשמים בליל שבת לא רק לצורך השלמת מאה הברכות, אלא גם לשם כך: «כשם שבמוצאי־שבת מריחים לחזק הנפש בעת יציאת הנשמה היתרה, כן יש להריח בליל שבת להתעוררות יתר לקבלת הנשמה היתרה», ואין להגיד שלא צדקו בדבריהם. ומספרים על «חתם סופר» שגם הוא היה מריח בליל שבת לשם התעוררות לקבלת הנשמה היתרה.

20) ויש שאיש מיוחד מטפל בזה. ובירושלים היתה אשה שהיא היתה מספיקה בדי רומרו לבתי הכנסיות של הספרדים בנחלת שבעה וגם בבתי כנסיות אחדים אחרים והיתה מזליכה את הרומרו גם לכותל המערבי ופרנסתה היתה על כך.

21) כך נקרא אצלם פרי שהוא דומה לתפוז זהב, אלא שהוא חמוץ יותר.

22) בש"ע רט"ז סע' ב' נרשם הלעז «קלאוו», רגילים לתרגם את הצמח הזה (*Dianthus*) צפרן אבל יש להבדילו מן הצפרן שב"פטום הקטורת», ולכן נכננו צפרנית. השוה לשם הפרסי של הפרח הזה «גולי־מייבק»; «גוליי» ר"ל פרח, «מייך»—מסמר, «מייבק»—מסמר קטן, בהקטנה, וכן הוא בהקטנה השם צפרנית.

ביום השבת יריחו ויברכו על הבשמים²⁸). כדי למלא את מספר הברכות החסרות בתפלת «שמונה-עשרה» של שבת. למטרה זו גם יתכבדו בשבת במיני «ברכיות», כלומר בפירות ובמיני גרעינים ומשקאות שמברכים עליהם «בורא פרי האדמה» ו«בורא פרי העץ» וברכת «שהכל», אבל בעיקר יריחו, והמהדרים מברכים גם על «עשבי בשמים»²⁴), וגם על «עצי בשמים» וגם על «מיני בשמים», מברכים ומריחים מברכים ומריחים. וגם לכותל-המערבי יביאו בערבי שבתות ובשבתות ובימות «יום טוב» מצמחי הבשם בכוס מים, או יש מביאים פירות שיש בהם ריח, כון אתרוג ולימון ומברכים עליהם «שנתן ריח טוב בפירות». רוב בתי-הכנסיות של העדות המזרחיות נגש כל אחד וכוס צמחי הבשם ומריח. ויש שהשמש מגיש לאחד, והאחד מעביר לשני (כגון בבתי-הכנסיות של הבוכרים).

הספרדים נוהגים מנהג יתר: לפני צאת הקהל מבית-הכנסת בליל-שבת, ויש גם ביום-שבת, יעמוד השמש על פתח בית-הכנסת וכוס צמחי הבשמים בידו, וכל אחד בצאתו יריח. ויש שאחד החשובים שבעדה יתנדב, והוא יעמוד על-יד הפתח בכוס הבשמים, או בצרור הבשמים, בידו וכל אחד יריח את הבשמים בצאתו ויברך והוא עונה אמן. כך נוהג הדבר כמעט בכל בתי-הכנסיות של הספרדים בירושלים בחברון בטבריה בצפת ובמקומות אחרים בארץ²⁵).

וכך נוהג הדבר גם בבתי-הכנסיות של הספרדים בקושטה, בסלוניקי, וכן בערים אחדות בסרביה, במרוקו, במצרים²⁶) ובבבל. ושדרי"ם שעשו בהודו ובאירן ספרו לי שגם שם נוהגים היהודים הספרדים כך. וכן יעשו גם בארם-צובה, «בשביל זכיה», «בשביל זכות». ובית-הכנסת העתיק שלהם בארם-צובה, (אשר לדבריהם הגהו אולי מימי הבית השני, ואבנים גדולות באחד מקירותיו העתיקים כמעט כעין האבנים הגדולות שבכתל-המערבי), יש אנשים שיש להם כעין חזקה מאבותיהם ומאבות-אבותיהם ל«זכות זו». ובחרף הקר שלהם בעת שקשה להשיג

23) לא נאמר כך אלא אגב ריהטא דלישנא, כי לרוב יברכו תחלה ואחר יריחו כדין המפורש בש"ע רט"ז בדיני ברכות הריח סעי' א' שיש לברך קודם שיריח. אבל יש גם שישנו את הסדר.

24) הט"ז באר"ה סימן רט"ז סעי' קט"ו י"ב ו«באר היטב» שם בסעי' קל"ג מעירים שאין לומר עֲשֵׂבִי בשמים אלא עֲשֵׂבִי בשמים (כפי הנקוד שבמשלי כ"ו כ"ה עֲשֵׂבוֹת), והקורדים והקורדיות אומרים לרוב «עֲשֵׂבִי בשמים». ונוגע עד הלב לראות את הנשים העניות הקורדיות, התורות על הפתחים, כשהן עוברות בחצר שיש בו מעשבי הבשם של השדה, מתכופפות, קוטטות מהם, מריחות ומברכות בשם ומלכות «בורא עֲשֵׂבִי בשמים». עניות הן ועשירות: עוד הרגש לצמחי הבשם חי וער בחוכן.

25) וכן נוהג גם בבית הכנסת הספרדי בשכונת תל גורדיו בתל אביב. שם עומד לרוב ע"י הפתח נכבד ספרדי בצרור צמחי בשם בידו, אשר יביא כפעם בפעם לבית הכנסת מגתו.

26) וספר לי אחד הרבנים הספרדים בירושלים שבהיותו בקהיר לפני כ-25 שנה ראה בליל-שבת בערב אחרי תפלת מעריב שיש כן ששים עומד ומחזיק בידו בשמים, נותן לכל יוצא מבית-הכנסת להריח, וכל אחד מברך, והוא עונה בקול אמן, עד שגמר כל הקהל לצאת. אחר נודע לו שזה היה מוצרי פשה.

עשבי בשמים או בדי בשמים לחים. יש להם קנקן, הוא ה"קומקום" המפורסם בארצות-המזרח, ובתוכו מי ורדים, או מי פרחי תפוחי-זהב, או מי בשמים אחרים, ועומדים על הפתח ונותנים לכל אחד בידו, ומי שקבל קצת יותר יעביר את שתי ידיו על לחי פניו ועל זקנו ומברך, אם ידוע שמי-ורדים או מי פרחי תפוחי-זהב הם אלה יברך «בורא עצי-בשמים», ואם לא ידע מי בשמים אלה של מה הם, יברך «בורא מיני בשמים» (כדין).

המקובלים—גם האשכנזים—ישימו לפניהם ככוס של בשמים כליל שבת שתי אגדות של הדסים, בשלשה בדי הדס בכל אגודה, והרבה נפוץ מנהג זה בצפת, אשר בסביבותיה, על הר-כנען שם, בדרך בין צפת לראש-פנה, וכן בדרך מצפת למירון, שכיחים עגולי קבוצות שיחי הדסים העולים שם מאליהם והמושכים כבר מרחוק את העין והלב, וביתר יחוד בימי הקיץ בעת שהשדות חרוכים והמה שופעים הוד כבר מרחוק בירק הרענן והנעים שלהם, ואת ריחות ניהוחם יקטירו לנגש אליהם מקרוב ומוללם, ולא לשוא העמד לפני זכריהו המלאך המבשר בינות ההדסים (27).

את מצות הרחת שתי חבילות של הדסים בשבתות הננו מוצאים כבר בימי רשב"י (כנראה גם-כן באותן הסביבות של צפת-מירון אשר שם היה רגיל רשב"י להמצא): «בהדין פניא דמעלי שבתא חזא ההוא סבא סבא דהוא נקיש תרי מדאני אסא ורהיט בין השמשות (כנראה שההוא סבא חזר או מהשדות שמחוץ לעיר אשר שמה הלך ללקטם מהשיחים הללו גם בימי שיבתו ונתאחר קצת, ולכן «רהיט» הסבא), אמרו ליה הני למה לך. אמר להו: לכבוד שבת, ותסגי לך בחד, חד כנגד זכור וחד כנגד שמו ר. אמר ליה רשב"י לבריה חזי כמה חביבין מצוות על ישראל» (שבת ל"ג ע"ב) (28).

והאר"י ז"ל—גם הוא בסביבות צפת—שר על הני מדאני אסא ב"אזמר בשבחין» לכבוד שבת: «ומדאני אסא לארוס וארוסה», אלא שלא ידענו כמה

(27) מרטי בספרו Dodekapropheten וד. ו. נובק בספרו Die Kleine Propheten מחקנים את ההדסים הרעננים שבזכריהו «לההרים» ול«הדורים». והעלו הרים והדורים בתוך המצולה. ולא שמו לב לקשי נפש בני ישראל לעולם הצומח בכלל ולצמחי הבשם בפרט ולהדם כלאחר החשובים שבאלה. ושגם הכלה היתה יוצאת בהיגומא של הדסים, ועל רבי יהודה בר אילעאי היו אומרים שהיה מרקד לפני הכלה, «כלה נאה וחסודה», היה מרקד בכד של הדס בידו (כתובות י"ז א'). וראינו את ערך ההדס אצל תושבי צפת גם כיום וכן אצל היהודים בכל תפוצות הגולה ומימי קדם. והוא היה ליהודים לאחר מארבע המינים. ורז"ל דמו את הלומד תורה ומלמדה וכו' להדס וכו' (ר"ה, כ"ג, א' יע"ש). ומה קלה היא, קלה יותר מדי, יד המתקנים והמקצצים באיתיות הללו אשר שמרנו על שלמותן וסתרן, בכתב וקרי, זרך להביא אש וזרמי דם טהור של אבות אחים ובנים.

(28) ואלו קם רשב"י והיה רואה אותו מנהג עורנו קים אצל יהודי צפת גם כיום, ואף בימים האלה, היה אומר כעת ביתר שאת: חזי כמה חביבין מצוות על ישראל, וכמה גדול כחם של אלה לשמרן ולזכרן במדאני אסא, ב"שמור וזכור", כי רב כח זכרונם של בני ישראל. ויצחק היה אומר: «ראה ריח ק"ג נ"א...»

הדסים בכל מדאני, ועפ"י הקבלה יקחו שלשה הדסים בכל חבילה. בבגדד ובמוצול ובבצרה ובמקומות אחרים בבבל ינהגו רבים גם־כן לקחת לשבת את מדאני אסא הנ"ל. שם יגדלו את ההדסים ב"פרדסים". בערבי שבתות יביא השמש אל נכבדי הקהלה את מדאני ההדסים לבתיהם, ובכל חצי שנה או בערבי החגים ישלמו לשמש בעד טרחתו, ואלה אשר אין ידם משגת לשלם לשמש טורחים בעצמם והולכים בערבי שבתות השוקה ומשיגים שם את מדאני ההדסים בפחות הוצאות. בהדסים האלה ישתמשו גם להריחם בשבת וגם לברכת בשמים בהבדלה במוצאי־שבת.

ויש קהלות הנוהגות לשים בשמים במי נטילת הידים של הכהנים העולים לדוכן (ביום־טוב²⁹). ואצל הבוכרים בבוכרה וכן בירושלים נפוץ המנהג לצקת מי ורדים על ידי הכהנים לברכת הכהנים בתפלת נעילה לאחר שרחצו את ידיהם יפה במים פשוטים. בית־הכנסת מתמלא ריחות בשם מידי הכהנים והקהל מריח ויש מברך «בורא עצי בשמים»³⁰. והנשים העקרות, וגם הבלתי עקרות שעמדו מלדת, שותות ממי הבשמים הללו³¹. אע"פ שלפי הדין אין לשים מי בשמים בתוך המים בשבת ויו"ט וגם אין לרחוץ בימים האלה את הידים במי בשמים. ולא הועילו להם גם אזהרות הט"ז אשר חזר עליהם פעמים³². וכן יש נוהגים בקהלות הספרדים בחו"ל כגון בארם צובה, ובקצת קהלות אחרות. הנשים מביאות שם את מי הורדים לצקת על־ידי הכהנים, ואח"כ, במוצאי־הצום, תשתינה מהם גם שם, והשאר כנ"ל. בבתי־הכנסיות של הספרדים שבקרית בירושלים לא ראיתי עוד ולא שמעתי שיצקו על ידי הכהנים בתפלת נעילה מי בשמים, כנראה מפני האסור. והגשים חוטפות גם כאן את «מי הכהנים» ושותות אותם בלי בשמים.

מי הכהנים («מִית כהנים» בשפת ההמון) של ה"נטילה" של «צומת־כפור» בתפלת נעילה מפורסמים הרבה בפעולתם הבדוקה לעקרות בעוד ארצות רבות ורחוקות, כן בתימן ובפרס ובארם־נהרים ובמרוקו³³. הנשים הבוכריות והפרסיות והקורדיות ואחרות תשקינה «מית כהנים» גם את הילדים הקטנים «הצועקים

(29) וכבר הביא מנהג זה הט"ז באו"ח רט"ז בדיני ברכות הריח ובתק"א סעי' י"א.

(30) ולפי הדין מחויבים כולם לברך.

(31) הספרדיות העקרות ושעמדו מלדת שותות גם את «מי־אליהו». אלה הם המים שהן שמוות בכוסות מתחת ל"כסא אליהו" בברית מילה (ויש אומרות שהמים הללו «טובות לכל דבר»), ולנשים החברניות שעמדו מלדת (שעמדו מלדת דוקא ולא העקרות) ישנם עוד מים אחרים, מי המעין אשר בקרבת חברון הנקרא ערבית אל־מזרוק, וספניוליות «איל־כיבאס», הן מתרחצות באותו המעין או מביאות ממנו המעין שהוא ומערבות אותו במים אחרים להתרחץ בבית (והיו עובדות שבני חו"ל בבואם להשתטח על קברי אבות לקחו אתם מים ממי המעין הנ"ל לנשותיהם).

(32) מפני שהם מולידים ריח. ועיין בט"ז בסימנים שצינתי לעיל בהערה 29.

(33) בבגדד אין הנשים נוהגות בכלל להביא מי בשמים לצקתם על־ידי הכהנים ולשתותם, אלא לוקחות להן בכלי מעט ממי נטילת ידי הכהנים שבת פלג, וכשהן עומדות במקוה, בתוך המים, לטבול לטהרתן, הן יוצקות מהמים הללו על ראשן. והן מעידות שזה מועיל הרבה ומיעצות לידידותיהן לעשות כך.

ושלא ישקוטו. ואת הילדים החולים ברגליהם (ברכטיס). כן תעשינה בארצות מגוריהן וכן בא"י. וחולי עינים מעבירים באצבעותיהם הטבולות ב"מי כהנים" על עיניהם הדואכות למען תרפאנה. וגם ה"אשכנזים" שבא"י יש עוד בהם חוטפים הרבה את ה"נעילה וואסער" להעינים. בארצות אירופה לא ראיתי כך (34). הגורג'ים שבארץ, אשר שוחחתי אתם, אמרו לי שבקוק לא ידעו כלל מכל המנהג הזה. ואך כאן, בא"י קבלוהו (35).

וגם בברית מילה יריחו בבשמים בני עדות המזרח גם התימנים גם הספרדים וכן הבוכרים והפרסים והגורג'ים. חחון המברך ברכת מילה מברך ומריח וכל הקהל מריח.

ובליל הברית – "ברית יצחק" יקראו לו הבוכרים והפרסים, ובמצרים יקראו לו "ליל הזהר" (36) – אין נוהגים אמנם להריח, אבל את השרשראות של

(34) כנראה מפני שבא"י היו מרובים דוויי העינים. והסובל מבקש תרופה. זקני ירושלים ספרו לי שבימי ילדותם היה העם להוט הרבה אחרי ה"נעילה וואסער". כבר לפני הנעילה היו מכינים אגנים וכלים אחרים לחטוף לתוכם מ"מי הנעילה", ואחר הצום היו רוחצים בהם את ידיהם ואת פניהם. והיו מתקנים כלי קבול גדול לקבלת מי הנעילה של הכהנים בנעילה, והיו מרבים לצקת מים על ידיהם של הכהנים, וכל זה לא היה מספיק והיו מריבות וקטטות, והיו נהרגים ממש על ה"נעילה וואסער". עכשיו נחלש קצת המנהג הזה. ויש לעורר את תשומת לב העם לסכנה הרבה הכרוכה מהמנהג הזה לעיני האנשים המשתמשים ב"מי הכהנים" לתרופה לעינים. כי מי נטילת ידים אינם נקיים מזוקקים. וביום הכפורים לא ירחצו גם הכהנים את ידיהם כראוי לא במשך כל היום, ואף לא בבוקר. ויש גם שאחד הכהנים חולה בעצמו בעיניו. והמסכנים הבאים להרפא ב"מי הכהנים" יוסיפו להם מחלה על מחלתם. מן הראוי היה שרופאי העינים שלנו יפרסמו כרוזים בערב יוה"כ בכל בתי הכנסיות שלנו ויבארו לעם את הסכנה הכרוכה לעיניהם בשמוש "מי הכהנים" ויתכן שגם מגדולי רבנינו יואילו לחתום על הכרוז הזה, להציל דוויי עינים ממחלות יתרות.

(35) ועוד הוסיפו שאין להם שם כהנים כלל. לויים יש להם. והיה מעשה שהביאו להם כהן מספרד והיה קדוש בעיניהם.

(36) וכן יש יקראו לליל הברית "ליל הזהר" גם בארם-צובה, כי בליל זה יקראו בזהר(בפ) לך לשם שמירה על היולדת. במרוקו (בקזה-בלנקא) יקראו לליל הברית "ליל העריכה" ואחרים אומרים "ליל הריחה", וכן יאמרו לרוב הספרדים "בכבוד לריחה" "בכבוד לריחה", ומדגישים בהבעתם את חתון האות ח'. אחרים מזמינים ואומרים "בכבוד לעריכה" "בכבוד לעריכה", וקשה להציל דבר ברור בענין השם הזה, כי גם הספרדים גופא אינם בקיאים בשם הזה ויש מהם חכמים וזקנים ורבנים מפורסמים האומרים: כל ימינו הרהרנו בשם הזה ולא ידענו את טעמו ופרושו, ויש מהם האומרים: מי יודע אולי שם ספניולי הוא.

בעלי ה"עריכה" נותנים טעם לשם: כי בליל זה יערכו בסדר את הנרות בבית היולדת, ומבעלי הריחה יש מעלים סבא שהמלה "ריחה" קשורה לשם "ריח" והסבא ארוא בשמעה את ההזמנה "בכבוד לריחה" לא תלך שמה מפני הריחות. ואחרים אומרים מפני שבאותו ליל כותשים את ה"קנה" בסכר שמחלקים אותו למחר, וגם מביאים הבשמים המברכים עליהם בעת ברית המילה למחרת. עותימים קוראים לליל הברית "ליל א-צארי" ומבארים: "בעבור שמדליקים את המנורה שהיא עולה" ("דור"). הבאר הזה מאשר, כמדומני, את דעתם של בעלי ה"עריכה" של הספרים. הגורג'ים עושים בלילה הזה רק סעודה וקוראים לה סעודת אליהו הנביא (גורג'ית: "נחשמי אליהו הנביא").

האשכנזים יקראו לליל זה במדינות פולין ובמקומות אחרים "וואך-נאכט" (ויש ישימו את סכיניו של המהל למראשותיה של היולדת. יש כן לצין את "ליל הזכר" של ה"אשכנזים" שהוא בליל השבת של הניולד (וכיום השמיני

מנורות הזכוכית—הנקראות אצל הספרדים «קראיות» — שהנשים הספרדיות רגילות להביא ליולדות בליל זה. הנן מקשטות לרוב בענפי צמחי בשם, ולפעמים תקשטנה גם כן את המנורה גופא. ונאה מאד מנהגן אשר יש תנהגנה לקשט את עצם המטה היולדת בענפי צמחים ובפרחים ובצמחי בשם. את המנורות הנ"ל תסדרנה על חבל ארוך. ויש תסדרנה מנורה אחת גדולה הנקראת ערבית ובז'רגון ספניולי «טארה» אשר בסביבה נתונות כוסות של שמן ופתילות בתוכן, כמו בבתי-הכנסיות שלהם, וכן יש יעשו גם בתימן ובמורקו. ובארם-צובה ישימו לרוב נרות שעה. את הנרות יתנו מסביב ל«קערה». הנרות האלה שמסביב הם קטנים ובאמצע הקערה יתנו נר שעה גדול. ויש יתנו גם פרחים סביב הנרות הללו. ויקראו לקערה הלזו «קערת-אליהו»⁸⁷. ואומרים זהר כל אותו הלילה ומביאים עלי הדסים וטוחנים אותם הדק היטב ולמחרתו יפזרו את אבקם על ברית המילה של הנמול. ולכן יקראו בארם-צובה אותו ליל «שד אל אס», כלומר «ליל לקחת ההדס». וספרדים מזקני ירושלים ספרו לי שבליל הברית היו לוקחים את ה«טארה» מבית הכנסת כשהיא מודלקת ומקושטת בשרשראותיה ובנרותיה בצמחי בשמים ובפרחי ורדים ו«קלאווינה». וכשהיו מגיעים לחצר של בעל הברית היו מתחילים לשיר עד הכנעם לביתו. והיו לוקחים אתם את כסא אליהו מבית הכנסת. והיו מניחים אצל המטה של היולדת סמוך לילד. והיו מקשטים לא רק את המטה של היולדת בצמחי בשם ובפרחים כי אם גם מסביב לראשה בכעין עטרה. והיו נעורים כל אותו הליל ולומדים וגם עורכים סעודה. ויש גם אשכנזים שלמדו למנהג זה אלא תחת להביא את ה«טארה» שאין להם, היו מביאים כל אחד נר בידו.

בשבת של הולדת מביא אבי הבן לבית-הכנסת «קומקום» של מי בשמים מי ורדים לרוב—ובעלותו לתורה יוצק השמש לידי הקורא מעט מי בשמים והקורא מברך על הבשמים, בשם ומלכות. ואחר יברך אבי הבן את ברכת התורה. הש"ץ קורא בתורה, ובינתיים מחלקים את מי הבשמים לידי הקהל. הש"ץ קורא והקהל עוסק בהרחת הבשמים, והמדקדקים אינם מקבלים לידיהם את הבשמים ועיין בהערה⁸⁷). כן נוהגים הספרדים בחברון ובעוד מקומות בארץ. כן יעשו גם

ימול" — שלא יעבור עליו שבוע בלי שבת, — ולילוי של השבת לילוי של הזכר הוא) — ונוהגים לאכול באותו ליל מיני קטניות: סימן לאבל, — לאבלו של הגולד: «אשר עוב עולם חשוב, ובא לעולם חשוק». והשנה: הללו מריחים בשמים בשבת של הגולד, והללו אוכלים קטניות...

(37) וכל אחד המדליק נר גותן כסף לקערת אליהו, «כל אחד לפי כבודו». והכסף קדוש לרוב ל«רבי מאיר בעל הנס». אחר הדלקת כל הנרות רגילים למכור את ה«קערה» ב«מכירה פומבית» (כמו שמוכרים את העליות אצלנו בשבת), וכל המוסף זוכה. ואחר מונים את הכסף שבקפה אם הפסיד הקונה עליו להשלים את הסכום החסר לקופת «רבי מאיר בעל הנס». ואם הרוית לא ישים חזר את הרוח בכיסו אלא ימסור הכל לקופת רמבעה"נ, וכל הקניה אינה אלא לזכות בזכות «קערת אליהו הנביא».

בארם-צובה ושם נוהגים יותר שכל אחד יברך לעצמו. גם הבוכרים בירושלים נוהגים כך בשבת של הנולד, אבל לא היו נוהגים לעשות כך בבוכרה. וכן יריחו גם בפדיון הבן. ויש יורקו מי בשמים מן ה"קומקום", והקהל יושיט את ידיו ויריח; לרוב ישימו בקומקום מי ורדים והקהל מברך «עצי בשמים».

וגם בחתונות יריחו, הספרדים, התימנים וכן בני העדות המזרחיות האחרות. בסעודת מצוה יברכו ויריחו. (ולחתן ולכלה ישימו ענפי «רודה» הריחנית. לחתן בדש בגדו ולכלה בשערות שבראשה, אף כי אלה הם בעיקר לעין הרע אלא שבינתיים מריחים החתן והכלה מריחותיה). וגם בחתונות רגילים לזלף מי-שושנים מתוך ה"קומקום".

כן חתן הכלה, וכן חתני התורה בשמחת תורה. כל אחד מחתני התורה⁽³⁸⁾, מביא אתו «קומקום של מי ורדים, וכשכל חתן עולה לתורה מזלפים את הבשמים על הקהל: כשעולה הראשון—החתן מעונה—יוצק השמש לידי הש"ץ ממי-הורדים והש"ץ מברך בקול על הבשמים לפני ברכת-התורה של החתן. כן נוהגים בחברון ובמקומות אחרים שבארץ. כן יש נוהגים גם בחו"ל. הבוכרים אינם נוהגים לעשות כך בחו"ל אבל בירושלים קבלו את המנהג הזה מאחיהם בני עדות המזרח.

וביום השבת שבתוך שבועת ימי המשתה, קודם שיעלה החתן לקרוא לספר התורה מזלפים לקהל מי-ורדים ומחלקים שושנים ובשמים, והחזן מברך על הבשמים וכל העם מריח. ואומרים פיוט ואחר קריאת-התורה ישירו לפני החתן, ואחר קורא החזן פסוק ב"ואברהם זקן בא בימים", «וה' ברח את אברהם בכל» וכו' עד גמירא. החזן אומר הפסוק והפיטנים משוררים תרגום אונקלוס של אותו הפסוק. ויכבדו בריחות גם את האורחים הבאים בשבת של החתונה לבית המחותנים. בשעה שבאים יכבדו במיני מתיקה ובשעה שהולכים יעמוד אחד המחותנים ב"קומקום" בידו ויתן על ידם מי בשמים לברכת הפרידה⁽³⁹⁾.

ובפרס יש נוהגים ידידי החתן ומיודעיו להעמיד «בשבת של החתן» כסאות לפני הבתים ברחובות אשר החתן צריך לעבור שם מבית הכנסת לביתו, למען ישב שם להנפש. ובשבתו על אחד הכסאות שבדרכו יזלפו בני אותו הבית מי בשמים על החתן ועל קהל מלווי.

ויש מקומות שנוהגים לנדב את כסף «קצרת אליהו» לשמש או לבית הכנסת. ויש יתנדבו לקצרת אליהו «בשביל החיה».

(38) לספרדים כמו לאשכנזים 3 חתני תורה בכלל (האשכנזים יקראו להם חתן מעונה, חתן תורה וחתן בראשית, והספרדים קוראים לרב לשני האחרונים חתן מסים וחתן מתחיל). אבל יש שהספרדים מוסיפים להם גם חתן רביעי וקוראים לו מן וליוסף אמר וכו' עד ולקדקד גזיר אחיו.

(39) הדורה שבשרי השירים הטיפה מור על כפות המנעול לקבלת הדוד (שיר ה'ד)—והאם יש לשאול מכאן שכך היו נוהגים אבותינו לפנים לקבל את האורחים ה"י"ג בריחות ובבשמים?

וריות גם לנפטר.

הפרסים והמשפטים נוהגים בפרס לרחוק את מתייהם הנכבדים, «אם הוא כהן או ת"ח». «או נכבד או עשיר» ב«גל-אב»⁽⁴⁰⁾, ויש ישימו במי הרחיצה הדסים. לרחיצת הנפטר בבשמים יקראו הפרסים רחיצה גדולה ולרחיצה בלי בשמים יקראו רחיצה קטנה. ב«ירושלים» יאמרו כמעט בתלונה—אין כאן רחיצה קטנה וגדולה כי אם רחיצה אחת לכל, בלי בשמים, אף כי בוכרית אחת זקנה ספרה לי שאת בעלה הנפטר רחצו במי ורדים בירושלים, וכן התימנים בתימן (בצנעא ובמקומות אחרים) יש ישימו בימי הרחיצה לנפטר «רחין», ואם אפשר הדסים, וביחוד מאותם שנשארו מהלולב של סכות, ויש שהם שומרים שם את ההדסים של סכות «ואם יש נפטר ישימום בימי הרחיצה», וישנן גם קהלות ספרדיות בחו"ל אשר גם הן נוהגות כך לשים צמח-בשם במי רחיצת המת, וביחוד הדסים ואזוב, כן במרוקו וכן במקומות אחרים. צמחי הבשם במי הרחיצה, וביחוד ההדסים, וביתר יחוד הזעתר (אזוב), הם «תרופה נגד הסיטרא אחרא שלא יגע בו», «וטוב שיהיה תמיד זעתר (אזוב) על השלחן נגד הסיטרא אחרא» (מרוקו). המנהג של קהלות ספרדיות אחדות לשים הדסים במי רחיצת המת נכנס בתור דין לתוך סדוריהן. הנה למשל בסדור «בית-עובד», «כמנהג ק"ק ספרדים של יאודה שמואל אשכנזי, ליורנו תרכ"ב» דף רי"ח נאמר: «ברחיצה רביעית וחמישית ירחצו במים נקיים, ובששית בעלי הדס ואומרים יהי רצון וכו'».

מלבד הבשמים שבמי הרחיצה יש יגמרו בבית-הנפטר בשמים להעביר את הריח הרע. אלה המה הבשמים של המת אשר עליו שנו בברכות ריש «ואלו דברים» (נ"א ב') «אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של מתים», וכדפרש בגמרא שם (נ"א א') «לעבורי ריחא הוא דעבירי». התימנים מגמרים בכמה מקומות לובאן (לבנה?) על הגחלים הלוחשות. בכדי להסיר הרוח הרעה מן המתעסקים במת.

יש מקומות בתימן שנוהגים שם לשים בשמים מכל המינים גם בתוך התכריכים של המת! «על הראש, על החזה ובכל מקום», ובמקומות אחרים בתימן ישימו אך בידיו של הנפטר בשמים, יכל זה בשביל הסיטרא אחרא, כי הסיטרא אחרא מפחדת מהבשמים (הסיטרא אחרא מפחדת כנראה משני אלה: מהאור ומריחות הבשם!).

ישנן קהלות המרבות בצמחי בשם ובפרחים לנפטר אם הוא מת בלתי נשוי, מתוך רחמים עליו, בטהרן גם יכסו היהודים את מטת המת ב«שֶׁל» כפי שיעשו

(40) כך יקראו הפרסים למי ורדים ונמי הבשמים בכלל: «גל-ל' ר'» פרח; «אב» — מים. וימי ישימו את «גול סורק» (סורק: אדם—גול סורק, פרח אדם—הורד).

לנכבד בעמיו, ולא בכסוי שחור פשוט, ומלמעלה ישימו זרי ורדים. וישנם יהודים בפרס הנוהגים להניח על בחור שמת לא נשוי בשמים וגם ינגנו לו שירי אבל בכנורות! בעבור «שלא ראה שמחה מימיו». הדבר נוגע עד הלב: כנור למת! ומה נורא המחזה וקורע לב הורים וידידים. אבל רבים מהיהודים הפרסים מתנגדים למנהג הזה משום שיש בזה משום עבודה זרה.

ו ב ש ב ע ת י מ י ה א ב ל ג מ כ נ ב ש מ י מ .

לפני הבאים לנחם את האבלים בימי ה«שבעה», וכן לפני המתפללים הבאים להתפלל בבית האבל, ישימו «ברכיות» וגם «עשבי» או «עצי» בשמים. כן יעשו גם בשושן-הבירה, «כדי להוסיף הארה לנשמה». ויש מהפרסים הנוהגים כך גם על בית החיים מיד לאחר הקבורה והקדיש הראשון, למען שזכות הברכות הללו תעמודנה לנפטר.

היהודים הקורדים «מי שיש לו מת» (כלומר מי שמתו לא נגמרה עליו השנה) מסדרים לו בכל שבת אחר הצהרים «משמרה»: יבואו השכנים והידידים לבית משפחת הנפטר ויגידו שם תהלים לנשמתו, ילמדו זהר ויקראו בכתובים ובנביאים, ונותנים להם «ברכיות», ומגישים לפניהם צמחי בשם. הקורדים אומרים: מלבד שהברכות על הבשמים הן לזכות למת ישמש ריח הבשמים לזכר ולסימן למעשיו הטובים של הנפטר.

בבגד בבצרה ובמוצול ובמקומות אחרים בבבל יעמדו (או ישבו) היתומים והיתומות, וגם האלמנות, באין יתום, על פתחי בתי-הכנסיות ומגישים לכל נכנס ספרי תהלים וספרי תפלה שזכות תפלתם תעמוד לנפטר, וגם צמחי בשם להריח בהם. — לברך עליהם. בבגדי, קהלות בתי הכנסת גדולות בה ב"ה, ולכן רב שם מספר היתומים הצובאים על פתחי בתי-הכנסיות בספרי הקדש ובצמחי הבשם שבידיהם.

וביום ה«יארצייט»⁽⁴¹⁾ נוהגים הספרדים וגם הקורדים וכן הפרסים ואחרים

(41) גם בני עדות המזרח, הספרדים וגם הקורדים, וכן הפרסים ואחרים, משתמשים במונח זה מבלי לרעת פרושו, ויש מבטאים מלה זו «הארציט», כפי ששמעתי מפי יהודים קורדים רבים, ומפי תימנים שמעתי «אַרציט», ומפי יהודים שבארם-צובה שמעתי «הורציט», ומפי גורגים «יאהרציט», ומפי פרסים טהרנים שמעתי «יאהר-ציט», בתתם לחלק מהמלה משקל עברי, ומפי יהודים מוגרבים שמעתי גם «אַרציט», בבקשם גם הם לתת למלה זו משקל עברי, כי לא ידעו מה משמעות מלה זו מלבד הבודדים היודעים «אשכנזית». מתוך ספרי הפוסקים נתפשטה בינותם מלה זו בארצות פוזריהם. (כי ע"כ אמרתי למתדשים למיניהם שבטרם יבואו לחדש מלה יש לבדוק יפה אם איו המונח הנדרש נמצא בשו"ע ובשאר הפוסקים. כי ספק רב הוא אם המלה המחודשת (ולו גם ע"י ועד הלשון) תתפשט בכל תפוצות הגולה כאותה הנמצאת בספרים הללו, ואין כמובן לדבר על ספרים מספרותנו העתיקה).

לעשות משתה ויש מביאים גם בשמים להריח⁴². בצפת נוהגים להביא ל"יארצייט" הדסים – צפת והדסיה!

הנה כי כן מדי שבת בשבתו ויש גם בהזדמנויות אחרות, מיום הולדו עד יומו האחרון, ויש גם באותו היום, ואף בימים הבאים אחרי כן לזכרו, קשורה נשמת היהודי לריחות צמחי הבשם, ויחד אתם גם לאור לרוב – האור וריחות צמחי הבשם והשמנים אשר ינקנו מהם בארץ עריסתנו בילדותנו לא עזובנו גם לעת זקנתנו בכל ארצות פזורנו, ברב או במעט – כי אך עם האור וריחות הבשם הוא עם ישראל⁴³.

פתחתי את מאמרי בדברי הקדשתו לחברות ענג-שבת ואסימנו בהצעה שהיא כעין תביעה: חברות אחדות של ענג-שבת הנהיגו כבר מלבד דברי למוד ודרש גם שירה במהקהלה לענג-שבת והגיע הזמן להכניס גם את הרחת ריחות צמחי הבשם לענג-שבת⁴⁴.

ירושלים, האוניברסיטה העברית, המחלקה לצמחי ספרותנו העתיקה.

42) וכן היו נוהגים אצל הבוכרים לעשות ב"יארצייט" סעודה גדולה ולהזמין מוזמנים רבים, ולהוציא על הסעודה הוצאות רבות. ולמן שנת תרפ"ו סודרו תקנות ע"י הועד היהודי בוכרה לבטל את הסעודה הזאת מפני מצוקות הזמן. ומביאים רק פירות, ואחר כך מסדרים כל הלילה "חקן כרת": לומדים "אירא רבא" ו"אירא זוטא" ואומרים בתהילים, ובחצות הלילה יתקנו תקן חצות. אבל בשמים אינם מביאים.

43) ובבית מקדשם העלו בני ישראל את האור ואת הריחות שבנשמתם במנורה ובפטוס הקטרת יחדיו. ויותר מאוחר בימי הזהר מצאה לה עובדה זו בטוי נפלא באמרתם: כשהיה הכהן הגדול מעלה את הקטרת היתה השמחה והחדוה מתעוררת בכולהו עלמין (זהר בהעלותך. יעו"ש).

44) וכן הייתי מעורר את עסקנינו הלאומיים הנוהגים לקבל אורחים בשבת, לכבדם לא רק בכבודים רגילים, כי אם גם להגיש לפניהם מצמחי הבשם של הארץ להריחם – ולחברות עונג שבת שבחור"ל היינו מיעצים להשיג צמחי בשם מא"י להריחם בשבת. אלה מהחברות אשר ירצו להשיג צמח בשם מא"י למטרה זו יוכלו לפנות למיסד חברות ענג שבת בא"י, ורעיתי לחיים ולעבודה ואנכי נעזר על ידו להמציא צמחי הבשם של א"י לאחינו שבגולה, לענג שבת.